

TRANSANDANTAL * DEDÜKSİYONUN DEKONSTRÜKSİYONU

Anıl ÜNAL**

ÖZ

Bu çalışma Immanuel Kant'ın transandantal idealist felsefesinde öznenin kuruluşu meselesinin yakın okumasını sunmaktadır. Okumada *Saf Aklın Eleştirisi*, *Prolegomena* ve *Pragmatik bir Bakış Açısı ile Antropoloji* metinlerinden faydalanılmış ve metinler arası bağlamda meselenin Kant'ın felsefesinde nasıl *aporia* olarak belirdiğine işaret edilmiştir. Okuma Martin Heidegger'in Kant metinlerini ele aldığı fenomenolojik yorumlarından faydalanmışsa da çalışma özünde fenomenolojik değil gramatolojiktir. Çalışma öncelikli olarak Transandantal İdealizm kavramsallaştırmasını irdelemiş ve aporiaya dönüşen meselenin özünü hem idealist felsefeye içkin – transandantal dedüksiyon bağlamında – hem de dışsal dinamikler bağlamında – Kant'a yöneltilen eleştiriler ekseninde – nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: *Kant, Transandantal İdealizm, Dedüksiyon, Aporia, Özne, Dekonstrüksiyon*

DECONSTRUCTION OF TRANSCENDENTAL DEDUCTION

ABSTRACT

This study presents a close reading of the foundation of the subject in Immanuel Kant's transcendental idealist philosophy. This reading utilizes *Critique of Pure Reason*, *Prolegomena* and *Anthropology From A Pragmatic Point of View*, and indicates how this matter appears to be an *aporia* in Kant's philosophy, given an intertextual context. Even though the reading makes use of Martin Heidegger's phenomenological comments on Kant's texts, the present study is of a grammatical, rather than phenomenological, nature. The study primarily scrutinizes the conceptualization of 'transcendental idealism', and puts forward the core of the matter, which turns into an *aporia*, both intrinsically to idealist philosophy (i.e., in the context of the transcendental deduction) and externally to it (i.e., in relation to certain criticisms that are directed against Kant).

Keywords: *Kant, Transcendental Idealism, Deduction, Aporia, Subject, Deconstruction*

* Kuçuradi ve Örnek Transsendental, Ökten *Transsendental*, Gözkân *Transandantal* olarak karşılaşmış. Ses uyumuna göre Türkçeleştirilmesinin makul olacağı düşüncesiyle transandantal olarak kullanılmıştır.

** Dr., unal.anil@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9807-6876

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2022 Bahar, sayı: 33, ss. 203-226

Makalenin geliş tarihi: 20.12.2021

Makalenin kabul tarihi: 02.03.2022

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2022, issue: 33, pp.: 203-226

Submission Date: 20 December 2021

Approval Date: 2 March 2022

ISSN 2618-5784

Giriş

Immanuel Kant'ın transandantal felsefesi, metafizik geleneği eleştiriye tabi tutmasıyla biçimlenmiş, işlettiği kavramlar kökten değişime uğramıştır. Değişim, Kant'ın analogisiyle Copernicus Devrimi¹ başlığı altında toplanabilir. Öte yandan, metafizik tarihinin başından beri yürürlükteki metafizik ikilikler Kant metafiziğinde işlemektedir. İkilikler tek biçimde ifadesini bulmaz, her metafizik katmanda farklı biçimlerde kendisini gösterir; kendinde şey – özne; *noumena* – fenomen; kategori – form; transandantal nesne – transandantal özne; duyusallık – anlama; görü – form vb. Bu çalışma, transandantal temsil mekânı saf beni masaya yatıracak ve Kant'ın “transandantal dedüksiyon” olarak adlandırdığı duyusallık ve anlama yetisinin ilişkilendirme ve tercih yapma çabasının yakın okumasını yapacaktır. Okumayı hakkını vererek ortaya koyabilmek “transandantal idealizm” kavramsallaştırmasıyla hesaplaşmayı zorunlu kılmaktadır – bu hesaplaşma için *Saf Aklın Eleştirisi*'nin (Metnin devamında *Eleştiri* olarak anılacaktır) *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* (Metnin kalanında *Prolegomena* olarak anılacaktır) ile diyaloga sokulması ve idealizm vurgusunun implikasyonlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Transandantal idealizm kavramsallaştırması üzerinden meseleye yaklaşmak, sağduyuya yatkın bir giriş olsun diye tercih edilmiş değildir: Kant metafiziğinin öncelikli *aporia'sını* görünür kılacak olan transandantal idealizm kavramsallaştırmasının kendisidir. Sonrasında ise okurun, *Eleştiri*'nin birinci ve ikinci edisyonları arasında yeni bir karar verilemezlik noktası üzerinde konumlanıp, sentetik ben mekanını bir arada tutanın “duyusallığa veya anlama yetisine geri taşınamayan bir yeti olarak hayal gücü” (*Einbildungskraft*)² mü yoksa “anlama yetisinin bir fonksiyonu”³ (*Funktion des Verstandes*) mu olduğu sorusunu sorması gerekir. Hayal gücü görüye ilişkin bir yeti olarak estetik bölümde mi yoksa mantık bölümünde mi yer alacaktır? Heidegger durumu, “transandantal hayal gücü yurtsuzdur”⁴, şeklinde betimler. Bu makalenin, Kant'ın fikirlerini indirgemeci biçimde ilişkilendirerek “doğru Kant” inşa etme çabasına girmediği gibi, tutarsızlıklar deşifre etmek türünden

¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, Çev. Paul Guyer, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, BXVI

² Martin Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2021, §31:163. (Heidegger referansları; Bölüm : Heidegger sayfaları şeklinde verilmiştir).

³ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §31:163.

⁴ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §31:163.

gayeyle de yazılmadığının altını çizmek gerekir. Kant felsefesinin işleyen planı içindeki *aporetik* açılımlar transandantal idealizmin sunduğu olanakların zenginliğine işaret etmektedir. Bu okuma Heidegger'in "felsefe tarihinin destrüksiyonu" olarak adlandırdığı ve Derrida'nın Heidegger'den Dekonstrüksiyon⁵ olarak ödünç aldığı proje ekseninde düşünülmesi uygundur. Gary Banham'ın Derrida'ya atıfla ifade ettiği gibi "Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*'nde Kant'ın metafiziğin içinde kalarak "metafiziğin destrüksiyonu" jestini tekrarlamaktadır."⁶ Şu basit simetrimin gözlemlenmesi iddianın doğruluğunu gözler önüne sermektedir: Kant ve Heidegger metafizik tarihini mesele edinmiş, hesaplaşmaya girme gereği duymuşlardır. Hesaplaşmanın Kant felsefesindeki adı eleştiri, Heidegger'de ise destrüksiyondur. Heidegger bu ekseninde düşünüldüğünde metafizik tarihi içinde yer almaktadır. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi metafizik ikilikler karşısında zorunlu pozisyon almak durumundadır. Bu okuma Heidegger'in yorumundan farklıdır çünkü buradaki gaye, transandantal idealizmi *aporetik* sınırına iterek savunusunu - garip biçimde bizzat Kant'a karşı da - yapma amacını taşımaktadır.

Arka Plan

Eleştiri 1781'de basıldı, 1783'de *Prolegomena* izledi. *Prolegomena Eleştiri*'den sonra ortaya konulan plân olarak sunuluyordu: "Saf aklın eleştirisinden önce ortaya konan bir plân ne kadar anlaşılmaz, güvenilmez ve işe yaramaz ise, ondan sonra ortaya konduğu takdirde o denli yararlı olur. Çünkü bu sayede bütünü bir bakışta görebilecek, bu bilimde önemli olan temel noktaları tek tek sınavabilecek ve sunuluşuyla ilgili bazı şeyleri *yapıtın ilk yazılışında* olabileceğinden daha iyi düzenleyebilecek duruma geliriz."⁷ Plan iki anlamda kullanılmaktadır; gelecekteki metafizikler için yürürlükteki eylem planı ve *Eleştiri*'nin arkitektoniği. Kant, 1787'de *Eleştiri*'nin yeni baskısında düzeltmeler yaptı ve belirli bölümlerdeki meseleleri bütünüyle tekrar ele aldı. Köklü değişikliğin öncelikli sebebi olarak *Gifttingischen Anzeigen von gelehrten Sachen* dergisinin Saf Aklın Eleştirisi'nin detaylı bir eleştirisini yapması düşünülebilir.

⁵ Zeynep Direk, *Çağdaş Kıta Felsefesi Bergson'dan Derrida'ya*, İstanbul: Fol Kitap, 2021, 273

⁶ Gary Banham, "Apocalyptic Imagination," içinde *Kant After Derrida*, ed. Philip Rothfield, Manchester: Clinamen Press, 2004, 68

⁷ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İoanna Kuçuradi ve Yusuf örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002, 11-12

Bu eleştiri, Kant'ın idealizmini Berkeley'in yeniden sürümü olarak ele alıyor, "tüm nesnelere duyusalığa indirgeyerek nesnelere gerçek varlıklarını temsilimizin ötesine tümüyle muamma olarak terk etmek" ile itham etmekle yetinmeyip, Kant'ın felsefesinde "aktüel olanla tahayyül edileni ayırt etmenin neredeyse imkansız olduğunu" ileri sürüyordu.⁸ Kant eleştirileri haklı bulmadı ama dayanak noktalarını doğru tespit etti. Eleştirilerin iki belirgin sebebi şunlardır: i.)Transandantal idealizm adlandırması ii.)Hayal gücünün yeti olarak transandantal mimarinin zeminine yerleştirilmesi.

Yazın anlamda bu gelişmeler yaşanırken, Albertus Üniversitesinde 1772'de vermeye başladığı Antropoloji dersleri devam ediyor, eserlerinde ele alınan meseleler derslerin de bazen odağını oluşturuyordu. Bu ilişki antropolojinin metafizik bir yanı olmasından değil, Heidegger'in "Metafizik gereçlendirilişi, insana dair bir soru sormadır, yani antropolojidir" ifadesi üzerinden anlaşılabilir.⁹ Kant metafiziği bir antropolojidir. Kant dersi 1796'ya kadar vermeye devam etti, 1798'de *Pragmatik bir Bakış Açısı ile Antropoloji* başlığıyla kitaplaştırıldı (Metnin kalanında *Antropoloji* olarak anılacaktır). 1800'de eser ikinci edisyona gitti. *Antropoloji* öncesinde yayınlanan eserlerle aynı temaları tartıştığı bölümlerinde dahi transandantal idealizm adlandırmasını anmayacaktır. Öte yandan Kant'ın derslerinde bu kavramları kullanmadığını düşünmek naif bir yaklaşım olacağından, itinayla ayıklanmış olmaları daha akla yatkındır.

Kant'ın ölümünden sonra 1840'da iki edisyondan farklı üçüncü bir versiyon ortaya çıktı. Bu, Kant tarafından kaleme alınmış kitabın özgün el yazmasıydı. Bunu hakiki kaynak metin olarak anlamak doğru değildir çünkü Kant'ın yaşamı boyunca eserlerini düzeltme okumaları için dostlarla ve yayıncılarla paylaşmış olduğu biliniyor. Farklılıkların, bilgisi dahilinde gerçekleşmiş olduğunu varsaymak makul yaklaşımdır. *Antropoloji*'nin iki basımı arasındaki farklılıklar stilistik farklar olarak dikkat çeker ve bunun kaynağı Christian Gottfried Schütz'ün düzeltme okumasıdır. Schütz'ün Kant'a yazdığı 22 Mayıs 1800 tarihli mektubundaki "keyifle üstlendiğim *Antropoloji* eserinizin son düzeltme okumasını yapma vazifesi"¹⁰ ifadesi bu savı destekler niteliktedir.

⁸ Paul Guyer, Introduction to *Critique of Pure Reason*, by Immanuel Kant, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 67.

⁹ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §36: 205

¹⁰Manfred Kuehn, *Introduction to Anthropology from a Pragmatic Point of View* by Immanuel Kant, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, xxxvi

Kant'ın sağlık sorunlarına ve yaşına vurgu yaparak Manfred Kuehn ilk edisyon ve el yazmaları arasındaki farkın ne kadarının Kant tarafından onaylandığını bilmediğimizin altını çiziyor.¹¹ Bu arka planda, metinler arasında tek bir Kant inşa etmek güçtür. Öte yandan, bu makalenin stratejisi göz önünde bulundurulduğunda metinler arası zenginlik, metinleri diyaloga sokabilmek adına farklı olanaklar sunmaktadır.

Transandantal İdealizm ve Eleştirel İdealizm

Kant'ın transandantal idealizm adlandırması öncelikle bizzat kendisi için problematiktir. *Eleştiri'nin* birinci edisyonunda, transandantal idealizmi tarif ederken, bu adlandırmayı transandantal realizme başvurarak akla dışsal tözlerle akla içkin temsil metafiziği arasında temel karşılaştırmayla tarif eder.¹² İkinci edisyonda bu makul ayırmadan vaz geçer, adlandırma Transandantal Estetik bölümünün sonuna kadar tekrar yer bulamaz. "Saf Aklın Antinomileri" bölümünün altıncı kısmında "Kozmolojik Diyalektiğin Çözümünün Anahtarı Olarak Transandantal İdealizm" başlığı ve öğretinin mahiyetini tarif eden cümle korunur. Korunan cümle sadedir: "Bu öğretiyi transandantal idealizm olarak adlandırıyorum."¹³ Cümle hala izahat gerektirmektedir. İkinci edisyonda eklenen dipnot: "Onu, materyal idealizmden ayırt etmek için bazen formel idealizm olarak adlandırıyorum zira idealizm dışsal şeylerin varlığından şüphelenir veya yadsır. Öyle görünüyor ki çoğu durumda bu ifadeye başvurmak, yanlış yorumlardan kaçınmak için yeğdir."¹⁴ Kant adlandırmasından memnun değildir, yerine öneriler getirmektedir. Bu adlandırmadan artık kaçınmak gerekmektedir. Aşağıda alıntılanan pasajdaki ifadeler ikinci edisyonda yer bulamayacaktır:

"En başından beri kendimizi açıkça transandantal idealist olarak ilan etmiştik. Öyleyse öğretimiz sadece kendilik-bilincimizin tanıklığında madde esaslı addedilen varoluşla ilgili tüm şüpheleri bertaraf ediyor ve bunun, düşünen bir varlık olarak kendiliğimin varoluşuyla aynı yoldan ispatlanacağını ilan ediyor. Kendiliğimin temsillerinin sahiden farkında olmamdan dolayı; bunlar ve tüm bu temsillerin maliki olarak ben kendim, vardır. Öte yandan, harici nesnelere (cisimler) sadece görünümüdür, böylece görüsel karşılığı bu temsiller üzerinden

¹¹ Kuehn, *Introduction*, xxxvi

¹² Kant, *Critique of Pure Reason*, A369

¹³ Kant, *Critique of Pure Reason*, A49/B519

¹⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, B519

edinilen fakat onlardan ayrılamaz bir şey olarak temsillerimin bir türünden başka bir şey değildir. Böylece harici şeyler vardır hem de kendim gibi ve hakikaten her ikisi de kendilik bilincimin dolayimsız tanıklığında vardır sadece şu farkla; düşünen özne olarak Kendimin temsili sadece iç-duyumla ilişkilidir, fakat uzamsal varlıklara işaret eden temsiller dış-duyumla da ilgilidirler. Bundan böyle harici nesnelere gerçekliği, iç-duyumun nesnelere (düşüncelerimin) gerçekliğinden daha fazla izahat gerektirmez, her hâlükârda onlar hiçbir şey değil fakat temsil oldukları için, dolayimsız algıları gerçekliklerinin yeterli kanıtıdır.”¹⁵

Transandantal idealist öğretiyi onu icat edenin kelimeleriyle – kendisi yüz çevirmiş olsa da – işte bu. Kant, *Eleştiri*'de yaptığı işin öneminden o kadar emindi ki dehasını ortaya koyan bu satırları, idealist olarak anılmaktansa kurban etmeyi tercih etti. Kant'ın felsefesi, hiçbir mazerete ihtiyaç duymadan idealist bir öğretilerdir. “Böylece harici şeyler vardır hem de kendim gibi ve hakikaten her ikisi de kendilik bilincimin dolayimsız tanıklığında vardır”¹⁶ ifadesinin implikasyonlarını görünür kılmak için bu çalışmanın bu satırları görmezden gelme şansı yoktur. Kant ikinci edisyonda bu adlandırmadan mümkün olduğunca kaçınacağını sinyallerini *Prolegomena*'da vermeye başlar. *Prolegomena*, idealizmi zaruri bir adlandırma, içine düşülen açmazda çözüm üretememe biçiminde, mazeretlerle sunar:

“Ama bu görünüşler sadece duyusalığın tasarımları olduğundan, "içinde buldukları uzamla birlikte bütün cisimler, bizdeki tasarımlardan başka bir şey sayılmamalıdır ve düşüncelerimizden başka hiçbir yerde de yokturlar. İşte bu, açıkça bir idealizm değil midir?”¹⁷

Görece makul soru, hemen sonrasında idealizmin inkarına ve hatta tam tersi bir öğretiyi olduğu iddiasına bağlanır:

“Buna göre kuşkusuz itiraf ediyorum ki, *bizim dışımızda cisimler bulunmaktadır*, yani kendi başlarına ne oldukları bakımından tamamıyla bilginin dışında kalmakla birlikte, duyusalığımızı etkilemelerinin bize sağladığı tasarımları aracılığıyla bildiğimiz şeyler vardır; biz bunlara cisim adını veririz, ki bu sözcük sadece, bizce bilinmeyen ama buna rağmen gerçek olan nesnenin görünüşü anlamına gelir. Buna idealizm denebilir mi? Bu onun tam

¹⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, A371

¹⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, A371

¹⁷ Kant, *Prolegomena*, 38

tersidir.”¹⁸

Transandantal idealizm artık idealizm olarak anılsa da “onun tam tersidir.” Burada, *Eleştiri – Prolegomena* söylem farkının altını çizmek gerekir: Kant, Transandantal idealist felsefenin mekaniklerinin ötesinde itiraf marifetiyle, cisimlerin varlığını ilan etme hakkına sahip midir? Bu itiraf dışarıdan bir söylemdir, *Eleştiri*’nin içkin mekanikleri üzerinden çıkarımda bulunulacak olursa, dışımızda neyin mevcut olduğu sorusunun yanıtının kendinde-şeyin ötesine geçmesi mümkün görünmemektedir. Dışımızdaki cisimlerin (*Körper*) mevcudiyetine ilişkin itirafın metafizik anlamda kabul edilebilir olduğu şüphelidir. Şayet cisimler “bizim dışımızda bulunmaktadır” ise “tüm cisimler yer kaplar” (*alle Körper sind ausgedehnt*) analitik yargısının mekanına ilişkin yaklaşım nasıl olacaktır? Uzay ve zamanda temsil edilmemiş cisimler de mi vardır? Bu cisimler duyusallığın apriori formu olarak uzay zaman belirlenimine ihtiyaç duymadan mı vardır? Kant, tüm cisimlerin yer kapladığı yargısını analitik olarak anlarken duyusallığın *apriori* karakteri üzerinden uslamlamasını yapmış ve dayanağını duyumsamaya devretmesine rağmen şimdi “bizim dışımızda da cisimler bulunmaktadır” demektedir. İtirafın makul düzeyde, öznenin dışında kendinde şeyin varlığının kabulüne dayanak kabul edildiği noktada dahi, ifade problemlidir.

Transandantal idealizmi sınırına itmek ancak öğretinin dayanak noktalarından taviz vermeyerek mümkündür. Öyleyse, “tamamıyla bilgimizin dışında kalmakla birlikte” ifadesiyle tarif edilenin ne türden bir varoluşu gündeme getirdiğinin gözden geçirilmesi gerekir. Kendinde şeyin uzay zaman belirleniminin dışında olduğu hesaba katıldığında, bu şeyin varlığına ilişkin hiçbir dolayımından geçirilemeyeceğinin altının çizilmesi gerekir. Yan yana iki nesnenin iki farklı kendinde şeyinden bahsedilemez – çünkü uzay belirlenimi dahil edilemez, kendinde şey yan yanalık ilişkisine sokulamaz. Paralel olarak belirli nesnenin belirli zamanda duyusallığa sunulan duyusal verinin eş zamanlı kökeni olduğu söylenemez – çünkü kendinde şey zaman belirleniminde ele alınamaz. Kendinde şey mutlak anlamda uzay zaman belirleniminin dışındadır. Şöyle denilebilir, burada ve şimdi olarak temsil edilen nesnenin, kendinde şeyi muhakkak vardır ama zamanda ve mekanda değildir. Benzer bir uslamlamayı transandantal nesne üzerinden Henry E. Allison yapar ve şöyle der: “transandantal nesne elbette çoğul olarak kullanılamaz, bu yüzden Kant onu tüm

¹⁸ Kant, *Prolegomena*, 38-39

idrakimizdeki varlık olarak tarif etmiştir 'gerçekten de daima bir ve aynı = X'.¹⁹ Bu uslamla transandantal nesnede işlediği ölçüde ve bilhassa kendinde şeyde işler. Transandantal nesne olanak olarak tekil ve çoğul kullanımın zemini, diğer şeylerden ayırt edildiği ölçüde kendisini nesne olarak sunmanın olanağını taşır. Transandantal nesne için çoğul kullanım anlaşılrsa da kendinde şey için problemleri bir kullanımdır. Bu uslamın doğru olduğu kabul edilecek olursa: kendinde şey olarak Kant'ın "bizim dışımızda" olarak ileri sürülen bu "şeyin" i.)kategoriler aracılığıyla temsil edilmediğinin, ii.)uzay-zaman belirleniminde olmadığı açıklıkla görülmesi gerekir. Kendinde şeyin yaygın okuması kategorik olarak temsil edilmediğini göz önünde bulundurmussa da başta Kant'ın kendisi olmak üzere uzay zaman belirleniminde olmayan kendinde-şeyin implikasyonlarının üzerinde durulmamıştır. Kant'ın kendinde şey kavramını tekil ve çoğul kullanımları buna işaret etmektedir. Uzay-zaman belirlenimi ve kategorik kavramlar işlemeden kendinde şeyin çoğul kullanımı mümkün değildir.

Bu dışarıdan yorumu mümkün kılan zemin, Kant'ın kendisini *Prolegomena*'nın yazarı olarak konumladığı ölçüde, *Eleştiri* birinci edisyondan da sesleniyor olması üzerinden açıklanabilir. Kant, *Eleştiri*'ye *Prolegomena*'nın açtığı mesafe kadar uzaktır. *Prolegomena*'nın açtığı mesafe derken kastedilen *Prolegomena*'nın *Eleştiri*'den farklılaştığı bölümler değil bizzat *Prolegomena*'nın mevcudiyetinin yarattığı mesafe olarak anlaşılmalı. Her tekrar yazım – *Prolegomena*'dan az önce alıntılanıldığı gibi – bazı şeyleri *yapıtın ilk yazılışında* olabileceğinden daha iyi düzenleyebilecek duruma gelmiş olmakla birlikte, zorunlulukla yazar ve eseri arasındaki mesafeyi açmaktadır. *Prolegomena* ve *Eleştiri* arasındaki apaçık farklar mesafeyi görünür kılan bir kılavuzdur. Kant, *Prolegomena*'yı yeniden yazım olarak sunarak ve ikinci edisyonda belirli bölümleri tekrar yazarak okurunu metinler arası okumaya davet etmekle kalmamış, kendisini de zorunlulukla metinler arası konumlamıştır.

Kant metinler arası zeminde, hem "eleştirel idealizmin" idealist olarak adlandırılmasındaki zarureti açıklarken, hem de idealizmin tam tersi olduğunu izah etmek durumundadır. Kant transandantal felsefenin "idealizm" vurgusuna mazeretler üretmekle yetinmez, "transandantal" kavramının yerine de önerilerde bulunacaktır: "Bu sözcük daha fazla yanlış anlamalara yol açmadan,

¹⁹ Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, New Haven and London: Yale University Press, 2004, 61

iyisi mi, bu adlandırmayı geri alayım ve ona eleştirel idealizm diyeyim.”²⁰

Eleştirel idealizm, Berkeley idealizminden farklı olarak varlığı algılanmak olarak ortaya koyulmuş şeylerin tutarlılığını bir arada tutacak “Bengi bir Tin”²¹ ileri süremez. İdealizm yahut tam tersi, ama her hâlükârda bu mimarinin bir zemin üzerinde tesis edilmiş olması gerekir: “Bu öğretinin zeminine başka bir şeyi değil ama ancak basit ve kendi içeriği açısından tümüyle boş, bir kavram olduğunu bile ileri süremeyeceğimiz ama sadece tüm kavramlara eşlik eden bilinç olarak bir ben temsili yerleştirebiliriz. Bu, düşünen “ben”, ya da “o” ya da “şey” üzerinden düşüncelerin transandantal öznesi = x olarak temsil edebileceğimizden ileri gidemeyiz.”²²

Öznenin kuruluşu meselesinin ehemmiyeti, ancak transandantal idealizm vurgusu ekseninde anlaşılabilir. Berkeley metafiziğinin aksine ontolojik mesuliyeti üstlenecek benli bir tinin yokluğunda, öznel koşullar üzerinden tesis edilen denklemin nesnel tutarlılığından bahsetmenin olanağı transandantal zemin arayışıdır. Transandantal idealizm, bu metafizik manevrayı ortaya koymadığı sürece, adlandırma meselesinin ötesinde açmaza düşme riskiyle karşı karşıyadır. Transandantal felsefenin solipsizme hapsolme ihtimali ve ortaya koyduğu hakikatlerin kendi içine sıkışmış *monadik* gerçeklik olarak görülme riskinin, adlandırma meselesi olmadığının Kant farkındadır. Adlandırmayı tümüyle yürürlükten kaldırmak dahi sorunu baypas etmek için yeterli olmayacaktır. Mesele, Kant’ın öğretisinin nasıl adlandırıldığıнын ötesinde bütünüyle mahiyetine ilişkindir.

Transandantal Dedüksiyoona Geçiş

Eleştiri’nin başında gerçekliğin formu olarak uzay-zamanın metafizik ekspozisyonu ile *apriori* karakterinin anlaşılmasının ardından, transandantal ekspozisyon sayesinde duyusallığın saf formları uzay-zamanın transandantal karakteri anlaşılmalıdır. “Metafizik ekspozisyonun köken sorusuyla ilgilenen iki amacı vardır. İlki zaman ve mekân temsillerinin *apriori* olduklarını ve ampirik kökenli olmadıklarını ortaya koymak. İkinci ise, kavramsal değil ama görüsel

²⁰ Kant, *Prolegomena*, 43

²¹ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Levent Özşar, İstanbul: Biblos Kitabevi / Yayınları, 2013, 50

²² Kant, *Critique of Pure Reason*, A346 B404

olmalarından ötürü bu kökenin duyusallıkta yattığını göstermek.”²³ Metodolojik anlamda koşut olarak – duyusallığın formlarının metafizik ekspozisyonuna benzer biçimde – indirgenemez yargı formları tablosu üzerinden anlama yetisinin kategorileri ortaya çıkar. Dedüksiyonun birinci bölümünün kategorileri ortaya koymuş olması kâfi değildir; bu sadece ekspozisyonudur. Dedüksiyonun kategorileri duyusallıkla ilişkilendirmesi gerekmektedir. “Dedüksiyon'un ikinci bölümünün amacı insanın duyusallığına ne verilirse verilsin kategorilere uygulanabilirliğini kurmaktır. Bunu, kategorilerin (duyusallığın formlarıyla uyumlu) her ne verilirse ampirik bilince girebilmenin koşulu olduğu gibi söylemsel olmayan işlevi de olduğunu (hayal-gücüyle bağlantısı üzerinden) ortaya koymaya çalışır”²⁴. Söylemsel olmayan işlemin, transandantal zemine ilişkin soruşturma ekseninde anlaşılması gerekir çünkü mesele söylemsel olmayanın duyusallıkla ilişkisinin kurulmasıdır. Tecrübenin nesnel olanağını yaratan kategorilerin söylemsel işlevinin zaruretinin ötesinde, transandantal soruşturma zeminin zorunluluğunun tesisine – ilkeye – yönelir. Gerçekte önemli olan meselenin transandantal zeminin ortaya koyulması, transandantal dedüksiyonun yapılmasıdır. “Transandantal Dedüksiyona Geçiş” başlığı altında, mesele şöyle ortaya koyulur:

“Tüm apriori kavramların transandantal dedüksiyonunun araştırmanın bütünüyle yönelmesi gereken bir ilkesi vardır, şöyle ki, *apriori* kavramlar tecrübe olanağının *apriori* koşulları olarak tanınmak zorundadır. Tecrübenin nesnel olanağını sağlayan kavramlar sadece bu sebeple elzemdir. Öte yandan, onlarla karşılaştığımız tecrübenin açıklanmasıysa, dedüksiyon değil fakat sadece illüstrasyondur, böylece sadece olumsuzdur.”²⁵

Koşut olarak *Prolegomena* meseleyi, “bu kavrayış olmadan, kategoriler hiçbir işe yaramazlar; açıklanması ve kullanılışlarının kuralı olmayan zavallı bir adlar listesi olarak kalırlar”²⁶ biçiminde ifade edecektir. *Prolegomena* önsözde, selefi olarak andığı Hume’a atıfla şöyle der: “Keskin görüşlü selefime olanaksız görünen bu türetim (dedüksiyon) —her ne kadar herkes bu kavramları onların nesnel geçerliklerinin temelini sormaksızın, korkmadan kullandıysa da, ondan başka hiç kimsenin aklına gelemeyecek olan bu türetim (dedüksiyon) — ben derim ki, şimdiye dek Metafizik yararına girişilebilecek en zor işti; en kötüsü bu

²³ Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, 99.

²⁴ Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, 162

²⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, A94 / B236

²⁶ Kant, *Prolegomena*, 77

çabamda bana Metafiziğin —eğer hâlâ bir yerde öyle bir şey varsa— en ufak bile, yardımı olmamıştır; çünkü bu türetim ilk önce Metafiziğin olanağını oluşturacaktır.”²⁷

Gerçekliğin sadece tarifini vermekle yetinmeyip onun neden başka türlü değil de böyle olduğunun hesabını verecek araştırmanın nihayeti transandantal dedüksiyonla mümkündür. Meselenin illüstratif kavranışı tecrübenin nesnel olanağına yönelirken, transandantal dedüksiyon öznel koşulların nesnel tutarlılığı anlamına gelir. Bu Kant’ı en çok meşgul eden bölümü bir kez daha gündeme getirecektir. “Bu problemin içeriğinde kendini giderek daha güçlü olarak açığa vuran ilintililik çokluğu ve giriftliği, daha baştan beri Kant’ın Dedüksiyon için tek bir hareket noktası bulmasına ve onu tek bir yoldan giderek icra etmesine mâni olmaktadır.”²⁸ Kökensel ikilik, *aporia* olarak Kant metafiziğinin zeminine yerleşmiştir. Kökensel ikilik, Kant metafiziğinin kör noktası olarak metafizik zemini duyusalılık ve anlama yetisine doğru eşit güçlerde kaydırır.

Dedüksiyondaki Güçlük:

Bu bölümde karşılaşılan güçlüğü izini *Antropoloji*’de sürmek mümkündür. Tümüyle kuramsal tartışmaya girmeden, *Antropoloji*’de beliren biçimle meseleye değinmek yerinde olacaktır. Kant’ın orijinal el yazmasıyla çakışan 24. Tespitte mesele şöyle ortaya konulur:

“Öyleyse, birinin bilincinin, kendinde insanın değil ama sadece birinin belirşini sunmasındaki büyük güçlük nasıl ortadan kaldırılacak? Ve bu neden bir çift “ben” vermiyor ama yine de benin ikilenmiş bilincini veriyor. İlki sadece düşünmenin olan ama ikinci iç-duyumsamanın (rasyonel ve ampirik) olan; bunlar söylemsel ve görüsel tamalgıdır, ilki mantığa ve ikinci (fizyoloji olarak) antropolojiye aittir. İlki içeriksizken (idrakin malzemesi), ikinci iç-duyumun içeriğiyle sağlanır.”²⁹

Bu ikilik tüm transandantal yapının zemininde durmaktadır. Düşünmenin saf mantıksal beni ve zamanın saf görüsel malzemesinden inşa edilen beni arasındaki mesafeyi kuramsal anlamda kat edebilmek transandantal

²⁷ Kant, *Prolegomena*, 9-10

²⁸ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §15:69-70

²⁹ Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Çev. Robert B. Loudon, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 31

dedüksiyon projesinin genel tarifi olarak anlaşılabilir. İkiliğin sebep olduğu güçlük, kendisini *aporia* olarak sunacak olmasının işaretlerini en başından beri vermektedir; Kant'ın birinci edisyonda, "Kavrama Yetisinin Saf Kavramlarının Dedüksiyonu" başlığı altında yapmış olduğundan daha önemli bir araştırma bilmiyorum"³⁰ sözleriyle görkemli bir sunuşunu yaptığı bölümü ikinci edisyonda bütünüyle değiştirmiş olması manidardır. Kant ikinci edisyona yazdığı önsözde dedüksiyon bölümündeki değişikliği sunum farkı olarak takdim eder, ama "sunum"³¹ kelimesine koyduğu dipnot, sunumun biçimsel kavranışının ötesine geçen mahiyete işaret eder niteliktedir; sunum dipnotu iki sayfa boyunca devam eder. Transandantal dedüksiyonun sunum farkı, Kant metafiziğinin kör noktasına işaret eder. Dedüksiyondaki güçlüğü birbiriyle ilişkili ama ayıt edilebilir iki farklı başlık altında anlamak gerekir: i.)Transandantal felsefenin içkinlik düzleminde doğan güçlük. İi.)Transandantal idealizm kavramsallaştırmasının sebep olduğu güçlük.

Transandantal mimari göz önünde bulundurulduğunda, bilginin tutarlılığını taahhüt altına alan kategoriler, mesele öznenin kuruluşu olduğunda öznel koşullarını nesnel tutarlılık altına sokmak hususunda kifayetsizdir. Transandantal mantık açısından, kategorilerin mevcudiyetini önceleyecek bir zemin arayışıdır bu. Kategorilerin varlık zeminini tesis eden unsur kategorilerin kendisi olamaz. Kökensel olarak şöyle ortaya konulabilir: Öyle bir unsur olmalıdır ki hem kategorilere transandantal zemin tesis etmelidir hem de onların duyumsamadan gelen malzemeye uyumlu çalışabilmelerine imkân yaratmalıdır. Bu, iki farklı malzemeyi; duyumsamadan gelen duyusal malzemeye anlama yetisinden gelen kavramsal malzemeyi ilişkilendirme meselesidir. Koşut olarak öznenin iki farklı ontolojik malzemedan bir ben inşa etmesi gerekmektedir. İki farklı malzemeyi, yukarıda *Antropoloji*'den alıntılanan pasajdaki iki farklı bene paralel okumak gerekir.

Meselenin, tecrübenin ayağını bastığı üçlü zeminin ilişkilendirmesi olarak anlaşılması gerekir. Kant şöyle ifade eder: "Tüm olanaklı tecrübenin koşullarını muhteva eden ve kendileri hiçbir diğer zihin yetisinden çıkarılamayan üç kökensel kaynak vardır (ruhun yeti veya yetenekleri), yani duyusalılık, hayal gücü ve tamalgı."³² Burada ilişkilendirilmesi konusunda güçlüğü düşülen, duyusalılık ve tamalgıdır; aslında üçüncü köken olarak hayal gücü bu işlemin nasıl

³⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, A XVI (Gözkan'ın çevirisi)

³¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, B XXXIX

³² Kant, *Critique of Pure Reason*, A94 B127

mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Meselenin neden sağduyuya yatkın biçimde çözülemeyeceğini ilerleyen bölümler ortaya koyacaktır.

Kant, *Eleştiri*'nin giriş bölümünde şöyle der: "İnsan idrakinin (*Erkenntnis*) belki de bizim için bilinmeyen ortak bir kökten doğan iki kökü vardır, duyusallık (*Sinnlichkeit*) ve anlama-yetisi (*Verstand*), ilki üzerinden bize nesnelere verilirler, fakat ikinci üzerinden düşünülürler."³³ Heidegger şu ilginç yorumu yapıyor; "bilinmez olan, bizim onun hakkında haddizatında hiçbir şey bilmediğimiz şey değildir, bilakis bilinmiş olanda huzursuz eden olarak zorla karşımıza çıkar." ³⁴ Kant'ın zorla karşısına çıkan, ikinci edisyonda kenara itilecek olan transandantal hayal gücüdür. Zorla karşısına çıkma meselesini "transandantal idealizm" kavramsallaştırması ekseninde doğan güçlük ekseninde anlamak gerekir. Heidegger'in bu konudaki yorumuna bakılacak olursa, birinci edisyondaki biçimiyle hayal gücü adeta üçüncü yeti olarak işlenmesine rağmen ikinci edisyonda, mesuliyet hayal gücünün üzerinden hafifletilmiş, transandantal hayal gücü anlama yetisinin fonksiyonu olarak işleyen ikincil bir yetiye dönüşmüştür. İkinci edisyona dahil edilmeyen şu ifade bunu ortaya koyar: "hayal gücünün bu sentezi *apriori* ilkelerce tüm tecrübeye öncelikli temel olarak koyulmalı ve bu kudretin, tüm tecrübenin olanağının da temeli olarak saf transandantal sentezinin varsayılması zorunludur (böylece belirleşlerin yeniden üretimi zorunlulukla onu gerektirir)."³⁵

Heidegger'in perspektifinden bakıldığında Kant'ın ikinci edisyonda yaptığı iş hayal gücünün zamanla olan ilişkisini ikinci plana itip, ağırlığın anlama yetisine kaydırılmasından duyulan rahatsızlıktır. Birinci edisyon ile ikinci edisyonun ilişkisini kurabilmek adına *Prolegomena* çözümsüzlüğün sebebini şöyle ifade eder: "duyusallığımızın bu kendine özgü özelliği, ya da anlama yetimizin ve onun ile bütün düşünmenin temelinde bulunan zorunlu bilinç yeteneğinin bu özelliği nasıl olanaklıdır?" sorusu daha fazla çözülemez, daha fazla yanıtlanamaz da; çünkü her yanıtlama için ve nesnelere düşünmek için, hep yine onlara ihtiyacımız var."³⁶

Heidegger tespitlerini itina ile ortaya koymuş olsa da bu konu ekseninde Kant'ın duyduğu rahatsızlığı teşhis edememiştir. Kant'ın motivasyonunu hayal gücünün zamanla ilişkisi ekseninde değil "idealizm" vurgusunun olası

³³ Kant, *Critique of Pure Reason*, A15 B29

³⁴ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §31:160

³⁵ Kant, *Critique of Pure Reason*, A102

³⁶ Kant, *Prolegomena*, 70-71

implikasyonlarından duyulan rahatsızlık olarak anlamak mümkündür. İki edisyon arasındaki temel fark, idealizm adlandırmasıyla türlü yanlış anlamalara sebep olmuş olan meseleyi yeni yanlış anlamalara sebep olmayacak biçimde nihayete ulaştırma çabasıdır. Hali hazırda idealist olmakla suçlanan Kant, birinci edisyondaki biçimiyle tüm transandantal mimariyi hayal gücünün üzerine inşa etmiştir. *Gifftingischen Anzeigen von gelehrten Sachen* eleştirisinin “aktüel olanla tahayyül edileni ayırt etmenin neredeyse imkânsız olduğu”³⁷ tespiti bunu ifade etmektedir.

Bu durumu transandantal felsefenin zeminine hayal gücünü yerleştirmekle doğan krizi ortadan kaldırma çabası olarak düşünmek gerekir. Kant’ın “Berkeley’in mistik ve hayal kuran idealizmi”³⁸ ; “rüya gören ve hayal kuran idealizm”³⁹; olarak ifade ettiği idealizmlerin, transandantal idealizmle karıştırılmasına sebep olan aksaklık transandantal dedüksiyonun birinci edisyondaki bu yaklaşım olarak tespit edilmiş olmalıdır ki Kant bu derece kökten bir değişiklik yapmıştır. Bu krizi baypas edebilmek adına *Eleştiri*’nin “ikinci basımında transendental hayal gücü kenara itilmiş ve anlama yetisi lehine yorumlanmıştır.”⁴⁰

Heidegger’in okuması faydalı bir kaynak metindir, ama meselenin hayal gücü ve anlama yetisi arasında tercih meselesine indirgemek doğru değildir. Heidegger bu tercih konusunda pozisyon alması ve ikinci edisyon yerine birinci edisyonu yeğ tutma tercihini ortaya koyması bakımından metafizikçidir.⁴¹ Şayet Heidegger’in yaklaşımı felsefe tarihinin destrüksiyonu başlığı altında anlaşılacaksa, meselenin çatışmalı hakikatini kavramakta yetersiz kaldığı iddia edilebilir. *Aporia* olarak bu meseleye yaklaşım, ikiliğin hangi tarafı lehine karar alındığı ölçütüne göre değil, *aporia*’nın ikilem, açmaz ve gerçek bir karar

³⁷ Guyer, Introduction, 67

³⁸ Kant, *Prolegomena*, 43

³⁹ Kant, *Prolegomena*, 43

⁴⁰ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §31:161

⁴¹ Heidegger’in aldığı pozisyon *Varlık ve Zaman* ve Sokrates öncesi felsefe okumalarındaki genel strateji ve özellikle de *Aletheia* (hakikat, doğruluk) kavramını *Adequatio* ve *Veritas* kavramları ile karşılaştırmalı okumaları ile çelişkilidir. Çelişki şudur: Gerçekten de Heidegger’in ileri sürdüğü gibi Sokrates öncesi felsefenin hakikati *Aletheia* olarak muhteva ettiği çatışkıyı, değillemeyi, *lethe* ve *A-letheia* arasındaki aporatik dinamizmi zorunlukla içeriyor ama ortaçağ metafiziği – Platon da kökenini bulan bir manevrayla – sadece bilmenin etiketi olarak *adequatio* ve çatışmanın üzerindeki “teolojik” bir kavramsallaştırma olarak *veritas*’a tercüme etmiş ise sorulması gereken şudur: Heidegger neden Kant metafiziğini kendi çatışkıları ile kavramak yerine neden bir *adequatio* meselesine indirgemeye çalışmaktadır? *Fenomenolojik Yorum*, Kant metafiziğinin hakikatini, *Aletheia* olarak değil, *veritas* olarak mı sunmaktadır okuruna?

verilemezlik olarak ne ölçüde ciddiye alındığı ölçütüyle değerlendirilmesi gerekir.

Transandantal Zemin Ben Mekânı:

Arkitektoniği oluşturan temel düşüncenin, ontolojik mekânsallık ekseninde şekillendiği gözden kaçmayacaktır. Transandantal mekânsallık düşüncesi kaynağını temsil mekânı düşüncesinden alır. Bu anlamda bu mekânsallığa ilişkin transandantal uslamamalar, Kant'ı saf tamalğının "düşünüyorum" yargısına ulaştırmış olsa da transandantal felsefede beliren biçimiyle bu yargı, Kartezyen düşüncenin iddiasını muhteva etmez. Bu benzeşmezliğe rağmen, iki yargıyı birlikte ele almak faydalıdır. "*Ich denke*" (düşünüyorum) yargısı temsil mekanını kurmak bakımından ontolojiktir, fakat bu ontoloji "*cogito*" dan "varım" a yapılan ontolojik sıçrama olarak anlaşılabilir. "Düşünüyorum", temsiller ve tezahürler olarak kavranan var olanların varlık mekanını taahhüt altında tutan transandantal yargıdır. Kant "varlığından şüphe etmeyi aklından geçirmediği var olanlara"⁴² ontolojik temsil mekânı ararken, Descartes varlığından şüphe ettiği var olanlara "sabit bir dayanak noktası"⁴³ aramaktadır. Kant bu karşılaşmaya ilişkin şunları söyler:

"Düşünen bir varlığın en ufak temsilini dış-tecrübeden edinmem, ama bu sadece kendilik-bilinci sayesinde mümkündür. Böylece tüm bu şeyler benim bu bilincimin düşünen varlıklar olarak sadece bu yolla temsil edilebilecek diğer şeylere aktarımından fazlası değildir. "Düşünüyorum" önermesi, oysa ki, burada sadece problematik olarak alınıyor, bir varoluşu muhteva edecek biçimde değil (Kartezyen cogito ergo sum), fakat sadece saf olanağı olarak, çok basit bir önermeden öznesi için (böyle bir şey var olabilir veya olamaz) hangi özelliklerin çıkabileceğini görmek için."⁴⁴

Bu pasaj Kant metafiziğinin adlandırma meselesinin ötesinde, bir idealizm olduğunu ortaya koymaktadır. Kant her ne kadar Descartes'ın idealizmini "deneysel idealizm"⁴⁵ olarak yaftalamış ve meseleyi "herkesi cisimler dünyasının varlığını reddetmeye serbest bırakan bir sorun"⁴⁶ olarak tarif etmiş

⁴² Kant, *Prolegomena*, 43

⁴³ Rene Descartes, *Meditasyonlar*, Çev. Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları, 2019, 57

⁴⁴ Kant, *Critique of Pure Reason*, A347 B405

⁴⁵ Kant, *Prolegomena*, 43

⁴⁶ Kant, *Prolegomena*, 43

olsa da “*cogito*” assertorik bir yargıdır, “*Ich denke*” ise ancak problematik olarak ele alınabilir. Kant’ın bu yargıyı problematik olarak tasnif ediyor olmasının ardındaki motivasyon açıktır: yargının assertorik karakterde olması aslında Kant’ı eleştirdiği türden bir metafizik ortaya koyma noktasına getirecektir – ruha tözsellik atfetmek anlamında. Mesele, Kant için çözülmüş değildir, çünkü bu haliyle idealizm vurgusuyla yan yana koyulduğunda Kant’ın istemediği türden implikasyonları davet etmektedir.

Durum şudur; kendisini idealist ilan eden Kant, tüm gerçekliğin kurucu unsuru olarak hayal gücü yetisini ileri sürmüş olması yetmezmiş gibi, şimdi de “düşünüyorum” yargısının problematik olduğunu iddia etmektedir. Eleştirmenlerinin nezdinde Kant “varım” dahi diyemeyen bir idealist konumuna düşmektedir. Kant bu iddiayı ortaya atmasını izleyen bölümleri kenara koyacak ve sonrasını tekrar kaleme alacaktır. Bu yargının problematik olması ancak ve sadece “ben” olarak adlandırılan şeye tözsellik atfetmenin problemleri mahiyetinden kaynaklanır; ama Kant tüm olası yanlış anlamaları engellemeye kararlıdır. Bu yüzden Kant, A348–A405 aralığını birinci edisyonla geride bırakır ve onun yerine B405–B432’de meseleyi yeni baştan ele alır. Yeniden kaleme alınan bölümde “*Ich denke*” yargısının problematik karakterinin altını çizerek başlar argümanına. Düşünüyorum yargısının problematik karakterinden taviz verilemeyeceği de eleştirilere cevap verebilecektir. Bu yargının problematik olarak ele alınmasının implikasyonlarının transandantal idealizmle ilişkisinde düşünülmesi gerekir.

Descartes’in assertorik yargısı aslında tam tersine cisimler dünyasının varlığını reddetme meselesi kimsenin keyfiyetine bırakmaz, yargının assertorik karakterinin bu ekseninde anlaşılması gerekir. Descartes’in Arşimet analojisi anımsanacak olursa, epistemolojik anlamda sağlam bir dayanak noktası bulduktan sonra tüm gerçekliği inşa edebilmek teolojik olduğu kadar felsefi bir zorunluluktur. Öte yandan, “Problematik yargılarda yargı doğruluk değeri üzerine taahhütte bulunulmadan düşünülür veya kavranılır.”⁴⁷ Problematik bir yargı olarak “*Ich denke*” ne nesnelere ne de kendisinin varlığı üzerine taahhütte bulunmaz veya onları hep “bir şeyi düşünüyorum” türünden kendi problematik pozisyonuna hapsediyor olmalıdır. Heidegger bu meselenin nesnelere olan ilişkisini, temelde kategorilerle olan ilişkisi üzerinden şöyle ifade eder, “ “Ben düşünüyorum” her zaman “ben töz düşünüyorum” veya “ben

⁴⁷ Jill Vance Buroker, *Kant’s Critique of Pure Reason: An Introduction*, New York: Cambridge University Press, 2006, 91

nedensellik düşünüyorum "dur..."⁴⁸ Bu meseleye Transandantal Dedüksiyon ekseninde çerçeve çizmek gerekirse mesele zemininde saf aklın öznel yetileri vasıtasıyla kurulmuş olan nesnelere özneyi bir arada tutabilme meselesidir. Düşünüyorum yargısının problematik karakteri, öznenin mevcudiyetine atfedilebilecek metafizik bir zorunluluk olmadığına işaret eder. Düşünüyorum yargısının problematik karakteri metafizik anlamda özneye tözsellik atfetmek anlamında sorunlu olsa da transandantal anlamda zorunluluktur. Transandantal zorunluluk öznel koşulların nesnel tutarlılığının nasıl sağlanacağı meselesi olarak ortaya çıkar. Bu mesele, Heidegger'in fenomenolojik yorumdaki şu sözleri üzerinden geliştirilebilir:

"Yeni Kantçı epistemolojik yorum, gerçekliğin önemini tümüyle yanlış anlıyor ve onu nesnel olarak gerçek olan edimsellik ile ilişkilendiriyor. Koşut olarak, yeni Kantçı okuma nesnellik de özneler arası nesnellik anlamında ele alarak gene yanlış anlıyor. Kant'ın "nesnel gerçekliği" şöyle yorumlanıyor: "Nesnel gerçeklik" ile Kant düşünmenin içkin süreci olarak nesnel bilginin inşasını anlamaktadır ve böylece tabiri caizse, bu sürecin dışında da gerçek veya edimsel olana uygulanan bir bilgi doğmaktadır. Bu okuma tümüyle fantezidir!"⁴⁹

Heidegger'in bu konudaki görüşü Kant'ın sözlerine atıfla şöyle yorumlanabilir: "Düşünen bir varlığın en ufak temsilini dış-tecrübeden edinmeyen"⁵⁰ ve düşünen varlıkları kendi düşünen benini "diğer şeylere aktarımı"⁵¹ yoluyla bilen öznenin, transandantal zemininin nesnel gerçekliğini özneler arasılık üzerine inşa ettiği düşüncesi fantezi değilse nedir? Özneler arasılık şöyle dursun bu metafizik katmanda çoğul anlamda öznelerden bahsetmek dahi abestir. Öznenin kurulumuna ilişkin usamlama kendinde şeyle ilişkisinde düşünülecek olursa; transandantal ben mekanının kökeninde kendinde şeyin bulunması gerekir. Temsil olarak nesnenin kökeninde transandantal nesne ve onun görüsel malzemesine dayanak olan kendinde şeyden bahsedilmesi zarureti doğuyorsa – Kant diğer türlü düşünmeyi "absürt"⁵² bulur – öyleyse kendisi temsil olan temsil mekanının kökenine ilişkin aynı usamlamanın yapılması makuldür.⁵³ Özneler arasılık öznenin kurulumunu

⁴⁸ Heidegger, *Kant ve Metafizik Problemi*, §29:150

⁴⁹ Martin Heidegger, *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*, Çev. Parvis Emad and Kenneth Maly, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University, 107

⁵⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, A347 B405

⁵¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A347 B405

⁵² Kant, *Critique of Pure Reason*, B XXVI

⁵³ H. Bülent Gözkan, "Kant'ın Metafizik Ve Akıl Eleştirisi Üzerine Bir Eleştiri," *Yeditepe'de*

transandantal mantık gereği önceleyemez.

Heidegger'in tespitini çarpıcı yapan, sadece yeni Kantçı okumadaki tersliği ortaya koyması değil, tespitin ardından eşit derecede garip bir yorumu eklemesi: "“Nesnel gerçeklik” nesnelere yetisine, nesnelere ve görünümlere ait olmak anlamına gelir.”⁵⁴ Bu noktada şu sorunun sorulması gerekir: Transandantal idealist mimari içindeki tüm inşayı, nesnelere ve tezahürlerin olanağını önceleyecek birliğin nesnelligi, nasıl nesnelere ve tezahürlerin kendileriyle ilgili olabilir? Transandantal mantık açısından bu uslamama sorunludur: nesnelere varlık olanağının zemininde nesnelere olduğu iddia edilemez. *Antropoloji*'de Kant meselenin apriori zorunluluğunu şu şekilde zaman görüşü üzerinden ortaya koyar;

“Hangi türden olursa olsun duyulur görüşü sadece temsil nesnesinin inşasına değil ama öznenin ve onun geçirgenliğinin inşasına da bağlıdır, bunu sonrasında düşünme (nesnenin kavramı) izler. Öyleyse bu geçirgenliğin formel inşası duyulardan ödünç alınamaz, ama aksine (görüşte olduğu gibi) *apriori* olarak verili olmalıdır; bu demektir ki (duyusal deneyimi kapsayan) ampirik olan ayıklandığında ve iç-deneyimde bu formel unsur zaman görüşüdür.”⁵⁵

Kant, öznenin ve onun geçirgenliğinin inşasının *apriori* malzemesi olarak zaman görüşünü kullanır. Geçirgenliğin duyumsama üzerinden düşünülür. Şimdi bu noktada nesnenin kurulumuyla öznenin kurulumu meselesini kendinde şöyle olan ilişkisi içinde ele alınacak olursa şu tespitler yapılabilir; nesnenin kurulumunun önceli olarak anlaşılması gereken kendinde şey uzay zamanda belirlenimi olmadığı halde, öznenin ve geçirgenliğinin mevcudiyeti en başından beri öncelikle zamansaldır. Öyleyse, özne ve nesne zamanın apriori görüşünü malzeme olarak kullanan sentetik zeminde inşa edilmektedir. *Apriori* görüşten inşa edilmek bu anlamda sentezdir. Senkronize varoluş, *Eleştiri*'nin ikinci edisyonunda “saf aklın epigenesis sistemi”⁵⁶ olarak anılır, ama geliştirmeden bırakılır. Özne ve nesne kökeninde bu öznel malzemeyi kullanıyorsa, insan aklı ve doğa arasında bu uyum nasıl teşekkül eder sorusu sorulmak zorundadır veya Kant tüm çabalarına rağmen idealist yaftalamasını kabul etmek durumundadır.

Felsefe 7, (2002) : 76-78

⁵⁴ Martin Heidegger, *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*, Çev. Parvis Emad and Kenneth Maly, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University, 107

⁵⁵ Kant, *Anthropology*, 32

⁵⁶ Kant, *Critique of Pure Reason*, B 167

Duyusallığa yönelik olarak estetik ve kavramaya yönelik olarak kategorik tezahür, idrakin temel bileşenleridir; duyulur ve düşünülür arasındaki metafizik uzlaşmazlıkta açıktır. Olanaklı tecrübenin koşullarını ortaya koyan üç yeti söz konusudur, metafizik anlamda estetik olana koşut olarak duyusallık ve kategorik olana koşut olarak anlama yetisi karşılık gelirken, üçüncü yeti olarak şematik olan; hayal-gücü dahil olur. Yapı öznel koşulları bakımından üçlü, nesnel koşulları bakımından ikili ve hatta tekil bir yapı da olabilir. Kant ikili ve üçlü yapıya ilişkin itirazları öngörerek şöyle der:

“Şimdi şu açık ki, bir yanıla kategori diğer yanıylaysa görünüşle homojen ve öncekinin sonrakine uygulanmasını mümkün kılan üçüncü bir şey olmalı. Bu aracı temsil saf olmak zorunda (tümüyle ampirik olandan yoksun) ve bir yanıla düşünsel diğer yanıylaysa duyulur olmalı. Böyle bir temsil transandantal şemadır.”⁵⁷

Transandantal Şema, Descartes kavramlarıyla *res extensa* ve *res cogitans* arasındaki yarığı doldurmaya çalışan unsurdur. Böyle ifade etmekteki gaye meselenin ne anlamda metafizik tarihinin ortasında uzanan bir yarık olduğunu betimlemektir. Kant analogik olarak Copernicus devrimini gerçekleştirmişse de tersyüz etme hareketinin orijini olarak metafizik ikilik, duyumsamayla anlamının ortasında durmaya devam etmektedir. Köken, ister anlama isterse duyumsama lehine karar verilsin her halükârda kendisini Kant metafiziğinde şematizm olarak sunar. Kant bu unsuru “insan ruhunun derinlerinde gizlenen bir sanat”⁵⁸ olarak anar ve araştırmanın daha fazla derinleştirilemeyeceğini söyler. Hayal gücüyle ilişkisi şöyle kurulur: “Şema özünde hep hayal gücünün ürünüdür, fakat hayal gücünün sentezi münferit görüye değil sadece duyumsamanın belirlenimindeki birliğe yönelik olduğu için şema imgeden ayırt edilmelidir.”⁵⁹

İmge, hayal gücünün ampirik olanı tekrar üretmesiyle ortaya çıkar, oysa kökensel inşa meselesinde yeniden üretimden bahsedilemez. İnşa edilen bir imge değildir, şema ise üretimin zemininde duran *apriori* unsurdur. Şemanın işlevi tamalığın birliğini sağlamak anlamında – duyumsamayla anlamının birliğinin sağlandığı birliğin kurulması – zamanın saf görüsünden bağımsız düşünülemez. “Anlamanın saf kavramının şeması”⁶⁰ olarak adlandırdığı bu özel şemayı Kant kavramların kategorik olanda ifadesini bulan bir birlik kuralına göre

⁵⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, A138 B177

⁵⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 141 B181

⁵⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A140 B179

⁶⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, A142 B181

gerçekleşen “sadece saf sentez”⁶¹ ve “hayal gücünün transandantal ürünü”⁶² olarak tarif eder. Bu transandantal ürün, iç-duyumun belirlenimine ilişkin kategorilerin bir birlik kuralına göre *apriori* olarak tamalgının birliğiyle uyumlu bir *apriori* kavramda birbirine bağlanırlar.⁶³ Meselenin Kant perspektifinden nihai çözüme ulaşmış olmadığını gözlemek için *Antropoloji*'de ele alınışına değinmek yerindedir. Kant şunu görmektedir; en saf haliyle de olsa, iç-duyum insanın zeminine yerleştiremez çünkü iç-duyum birinin iç-duyumudur. Halbuki Kant'ın ulaşmaya çalıştığı, birinin iç-duyumu değil birini inşa eden saf sentez mekanizmasıdır. Kant iç-duyum hali olarak bu farkındalığı “söylemsel” ve “görüsel” olmak üzere ikiye ayırır. Söylemsel farkındalık mantıksaldır. Farkındalığın saf formel bileşenidir, görüsel olansa zeminini görüsel (saf zaman görüsü) olanda bulan farkındalıktır. Şöyle der Kant:

“Söylemsel farkındalık (birinin zihinsel faaliyetinin saf tamalgısı) basittir. Ben'in yansıması kendinde bir türdeş çokluk içermez ve daima her yargıda bir ve aynıdır çünkü o bilincin sadece formel unsurudur. Halbuki, iç-tecrübe bilincin malzemesini ve ampirik iç-görünün türdeş çokluğunu, “ben” algısını (böylece ampirik tamalgıyı) içerir.”⁶⁴

Tamalgının birliği kökensel olarak anlama yetisinde konumlanır. Transandantal ürün olarak saf beni kuransa tamalgı fiili değil, anlamının saf kavramının şemasıdır – hayal gücünün saf ürünüdür. Saf ben mekanının sadece mantıksal bir yapı olması yeterli değildir, görüsel malzemeye duyulan ihtiyaç açıktır. Şema, tamalgı fiilinin anlama yetisinde bir araya getirdiği saf birliğe zamansallığının olanağını yaratır. Hayal gücünün buradaki işlevi zamansal olmayan transandantal yapıya zaman belirlenimine sokmanın olanağını yaratacak zemini kurmaktır. Şemanın faaliyetinin görüsel dolayımı sayesinde transandantal zaman belirlenimi olarak anlaşılması keyfiyet içermez. Kant'ın hayal gücü ve saf tamalgıyı nasıl yan yana getirdiğini anlamak için birkaç sayfa ileride el yazmalarının kenarına düşülen şu nota bakmak faydalıdır: “Kendilik bilinci kavramda söylemseldir veyahut zamanın iç-duyumsamasında görüsel. Tamalgının beni basit ve bağlayıcıdır; halbuki aprehensiyonun⁶⁵ beni, sezginin

⁶¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A142 B181

⁶² Kant, *Critique of Pure Reason*, A142 B181

⁶³ Kant, *Critique of Pure Reason*, A142 B181

⁶⁴ Kant, *Anthropology*, 32

⁶⁵ Almanca *Aprehension*, Ökten'in çevirisine sadık kalınarak aprehensiyon olarak kullanılmıştır. Kant bu kavramı bazen *Aprehensio* olarak Latince olarak kullanmaktadır. Etimolojik olarak ön kavrayışı ifade etmektedir: *Ap* bir adlaştırma; *pre-* öncesine işaret

nesnesi olarak bende temsillerin birinin diğere katıldığı türdeş çokluğun meselesidir. Bu türdeş çokluk birinin görüşünde verilidir... (Kant tarafından burası karalanmış) düzenlenebilir bir *apriori* form.”⁶⁶ Hayal gücü ve tamalğının nasıl yan yana geldiklerinin açıklaması aprehensiyonun şu açıklaması üzerinden verilebilir: “Demek içimizde söz konusu çokluğun sentezini yapan faal bir yeti vardır, biz ona hayal gücü diyoruz ve onun algılar üzerinde doğrudan icra ettiği eyleme aprehensiyon diyorum.”⁶⁷ Aprehensiyon fiilinin saf sentezinin bir arada tuttuğu benin malzemesini Kant’ın üzerini karaladığı kısımdan yola çıkarak zamanın *apriori* görüşü olarak ele almak mümkündür; bir yanıla anlama yetisinin içeriksiz söylemsel beni diğere yanıla saf zaman olarak bir ön kavrayışın – *aprehensio*’nun- konusu olan bir diğere ben.

Sonuç

Bu çalışma dedüksiyon meselesini *aporia* olarak ortaya koymayı amaçlamış ve bu maksatla *Elestri*’nin iki farklı edisyonu, *Prolegomena* ve *Antropoloji* metinlerini diyaloga sokarak enine boyuna ele almayı hedeflemiştir. Esaslı bir düşüncenin içinde *aporia* ile karşılaşmaktan daha doğal bir sonuç olmasa da burada karşılaşılan meselenin kökenine bakıldığında, Kant her ne kadar tüm metafizik tarihini karşısına alarak yola koyulmuş olsa da metafizik tasarımı kökensel olarak metafizik algoritmayı taşımaktadır. Bu algoritma Kant metafiziğinin farklı katmanlarında işler. Yetiler öğretisi sayesinde meseleyi sürekli baypas etmeyi başarsa da dedüksiyon tartışmasında daha fazla baypas edilemez ufkuna ulaşmıştır. Bu ufuk, onu aşmaktan daha az değerli değildir. Bunu aşmanın olanağını metafiziğin yaratıp yaratamayacağı ise başlı başına metafizik bir meseledir. Şuna işaret edilmiştir: bu ufku yaratan metafiziğin kendisidir. Bu *aporia*, metafiziğe meta ve içkin bir soru sormaya davet etmektedir. Materyalizm veyahut idealizm adlandırmasının ötesinde gerçekliğin malzemesini ortaya koyabilecek yanıt arayışdır bu. Hayal gücünün anlama yetisi lehine yorumlanmış olması meselesine ilişkin şu sorunun sorulması gerekir; hayal gücünü anlama ve duyumsama yetilerinden bağımsız bir yeti olarak ele almak ne anlama gelir? Soru

eden ön ek; *hendere* ise açıkça fiziksel ya da zihinsel olarak tutmak, kavramak. Etimolojik düşünüldüğünde, uzay-zamanda temsil edilmiş olan ilk izlenimin, hayal gücü yetisinde kavramsal olan ile sentezinden evvel, bu ilk izlenim olarak temsilin bir kavrayışı içerdiğini söylemektedir. Uzayda ve zamanda ön kavrayışa sahip izlenimdir.

⁶⁶ Kant, *Anthropology*, 35

⁶⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, A120

transandantal idealizmin içkin dinamikleri nezdinde yanıtlanacak olursa hayal gücüne bu anlamda anlama ve duyusallıktan bağımsız bir yeti işlevi vermek metafizik anlamda uslanabilir değildir. Çalışmanın ortaya koyduğu gibi Kant'ın aslında bu sorunu oldukça özgün bir idealizm formülasyonu ile çözmüş olduğu iddia edilebilir. "Hayal kuran", "rüya gören", "mistik" idealizm olarak anlaşılma kaygısı neden Kant'ı bu kadar rahatsız etmiştir bunu yanıtlamak güç olsa da Shakespeare'in *Fırtına* eserinde geçen "rüyaların yapıldığı maddeden yapılmayız biz ve uykuyla çevrilidir küçücük hayatımız"⁶⁸ dizeleri ile ortaya çıkardığı poetik simetri tahayyül ve gerçekliği metafizik anlamda ayırt etmekteki sözde zarurete farklı bir perspektiften yaklaşabilmek için bir teklif olarak ele alınabilir. Kant tarafından ağır bir eleştiri olarak algılanmış olsa da aktüel olanla tahayyülü birbirinden ayırt etmenin ne anlamda marifet olduğunun yanıtının felsefe verilmesi gerekir. Analogik olarak, Newton'ın kafasına düştüğü rivayet edilen şu belirli elmanın aktüel olarak mı yoksa tahayyül marifetiyle mi düştüğü sorusu gerçekliğe ilişkin bir şey söylemediği gibi yerçekiminin matematiksel hakikatinin, elmanın aktüel mi yoksa tahayyül mü olduğuyla da ilgisi yoktur.

⁶⁸ William Shakespeare, *The Tempest*, New York: Oxford University Press, 1987, 181

KAYNAKÇA

- Allison, Henry E. . *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, New Haven and London: Yale University Press, 2004.
- Banham, Gary. "Apocalyptic Imagination," içinde *Kant After Derrida*, ed. Philip Rothfield, Manchester: Clinamen Press, 2004, 66-80.
- Berkeley, George. İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme, Çev. Levent Özşar, İstanbul: Biblos Kitabevi / Yayınları, 2013.
- Buroker, Jill Vance. *Kant's Critique of Pure Reason: An Introduction*, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Descartes, Rene. *Meditasyonlar*, Çev. Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Direk, Zeynep. *Çağdaş Kıta Felsefesi: Bergson'dan Derrida'ya*, İstanbul: Fol Kitap, 2021.
- Gözkan, H. Bülent Gözkan. "Kant'ın Metafizik Ve Akıl Eleştirisi Üzerine Bir Eleştiri," *Yeditepe'de Felsefe* 7, (2002) : 21-79.
- Guyer, Paul. Introduction to *Critique of Pure Reason*, by Immanuel Kant, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Heidegger, Martin. *Kant ve Metafizik Problemi*, Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2021.
- Heidegger, Martin. *Kant and the Problem of Metaphysics*, Çev. Richard Taft. Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 1997.
- Heidegger, Martin. *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*, Çev. Parvis Emad and Kenneth Maly, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 1997.
- Kant, Immanuel. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Çev. Robert B. Loudon. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*, Çev. Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İoanna Kuçuradi ve Yusuf örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002.
- Kuehn, Manfred. Introduction to *Anthropology from a Pragmatic Point of View*

TRANSANDANTAL DEDÜKSİYONUN DEKONSTRÜKSİYONU
Anıl ÜNAL

by Immanuel Kant, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Shakespeare, William. *The Tempest*. New York: Oxford University Press, 1987